

Рудь О.М. Організація навчально-виховного процесу в Лебединському повітовому училищі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : збірник наукових праць. – Випуск 29 (39) / ред. кол. : Н.В. Гузій (відп. ред.). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 60–65.*

УДК 37.09“18”

Рудь О.М.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЛЕБЕДИНСЬКОМУ ПОВІТОВОМУ УЧИЛИЩІ

а) Постановка проблеми у загальному вигляді... Освіта є важливим чинником всебічного розвитку, виховання і соціалізації цілісної особистості. Сучасному українському суспільству потрібні громадяни з активною життєвою позицією, які здатні до критичного мислення, приймати відповідальні рішення, діють згідно з морально-етичними принципами, поважають гідність і права людини, спроможні змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя.

Реформування освіти в Україні, нові вимоги до сучасної школи та її випускника заактуалізують вивчення педагогічного досвіду минулих століть, що дозволить усунути можливі недоліки та прорахунки. У цьому контексті важливим є дослідження організації навчально-виховного процесу в закладах освіти початкової ланки, від результативності та ефективності яких значною мірою залежить якість функціонування середньої й старшої школи, що пов'язані між собою принципом наступності.

б) Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Історії розвитку освіти в Україні присвячені праці В.Галузинського, М.Євтуха, В.Курило, І.Прокопенка, С.Саяпінової, В.Ткача, І.Шумилової та інших. Мережа та система повітових училищ України другої половини ХІХ – початку ХХ століття проаналізовано В.Мильком, причини виникнення дворянських повітових училищ на Волині другої чверті ХІХ століття розглянуто І.Мілясевич, особливості організації випускних іспитів у парафіяльних та повітових училищах України другої половини ХІХ століття досліджено І.Репко.

в) Формулювання цілей статті... Метою статті є вивчення історичного досвіду Лебединського повітового училища щодо організації навчально-виховного процесу.

Завдання статті: проаналізувати особливості організації навчально-виховного процесу в Лебединському повітовому училищі; охарактеризувати навчально-методичне забезпечення; виявити форми і методи роботи з учнями в процесі навчання.

2) *Виклад основного матеріалу дослідження...* Повітові училища в Україні на початку ХІХ століття відкривалися лише з дозволу Міністерства народної освіти і діяли на підставі “Статуту учбових закладів, підпорядкованих університетам” (1804 рік), який регламентував структуру і принципи побудови народної освіти в країні. У повітових училищах, як зазначає Б. Ступарик, “діти різного соціального стану отримували необхідні знання відповідно до їх стану та рівня розвитку промисловості, їх також готували до вступу в гімназію, де протягом чотирьох років тривало навчання і здійснювалася підготовка до вступу в університет” [1, с. 44].

За розпорядженням Імператорського Університету 23 грудня 1806 року в м. Лебедині Слобідсько-Української губернії (пізніше – Харківської) відкрито повітове училище, яке фінансувалося з державної казни та міського товариства. Кошти надходили нерівномірно, що позначалося на матеріальному забезпеченні навчального процесу училища. Як свідчать архівні дані, у 1841 році з державної казни на утримання навчального закладу виділено 4475 руб. асигнаціями та 1278 руб. 54 коп. сріблом [8, арк. 7зв.], а в 1896 році – 2190 руб. 92 коп., в тому числі допомога від міста становила 142 руб. 86 коп. [6, арк. 28]. Крім того, почесний смотритель Іваненко щорічно жертвував на потреби училища по 100 руб. асигнаціями і 285 руб. 71 коп. сріблом [8, арк. 7зв.].

У Лебединському повітовому училищі було два класи і нижче відділення, у яких працювали три вчителі [5, арк. 2]. Після прийняття у 1828 році нового шкільного статуту, який узаконив становість і релігійність освіти, змінилися терміни навчання (приходське училище – 1 рік, повітове училище – 3 роки, гімназія – 7 років). При приходських училищах дозволялося відкривати другий клас для вивчення спеціальних ремісничих дисциплін, а при повітових училищах – курси вивчення предметів, що сприяють розвитку торгівлі і промисловості [1, с. 50].

Відповідно до “Статуту...” 1828 р. у підпорядкування Лебединського повітового училища відходить приходське училище, що веде до збільшення кількості учнів та педагогічного складу. У “Звіті про діяльність і стан навчальних закладів у місті Лебедині за 1841 рік” подається порівняльна таблиця кількості чиновників, викладачів та інших посадовців у повітовому училищі (табл. 1) [8, арк. 5].

Таблиця 1

Кількість чиновників, викладачів та інших посадовців у Лебединському повітовому училищі

Посада	За штатним розписом	1840 рік	1841 рік
Почесний смотритель	1	1	1
Штатний смотритель	1	1	1
Законовчитель	1	1	1
Учитель науки	3	3	3
Учитель малювання, креслення і чистописання	1	1	1
Лікар при училищі	-	1	1
Разом	7	8	8

Зауважимо, що до кандидатури штатного смотрителя повітового училища ставилися досить високі вимоги. У рекомендаціях помічника попечителя Харківського освітнього округу від листопада 1838 року зазначається:

1) на місця штатних смотрителів призначати лише тих чиновників, які закінчили курс вихователя в одному з університетів чи в одній із гімназій, мають гарну поведінку, глибокі знання і наполегливість до служби;

2) бажано, щоб місця штатних смотрителів повітових училищ завжди заміщалися здатними до цієї діяльності учителями;

3) серед учителів представляти переважно тих, хто має досвід роботи в навчальному відомстві;

4) з метою ознайомлення вчителів з обов'язками штатного смотрителя необхідно, щоб щороку педагоги між собою обирали бібліотекаря, керівника магазину навчальних посібників, секретаря училищної ради і архіваріуса. Через рік–два вони мають мінятися цими обов'язками;

5) учителі, які бажають працювати штатними смотрителями, мають завчасно ознайомитися з усіма формами діловодства і розрахункової частини, у вільний від лекцій час з дозволу штатного смотрителя займатися складанням училищних відомостей і звітів [2, арк. 46-47].

У Лебединському повітовому училищі навчалися діти різних станів – дворян, обер-офіцерів, купців, міщан, казенних і поміщицьких селян. За право навчатися в училищі бралася плата в розмірі 8 руб. за рік з кожного учня. Кількісний склад учнів постійно змінювався, що показано на рис. 1 (без урахування кількості вихованців приходського училища).

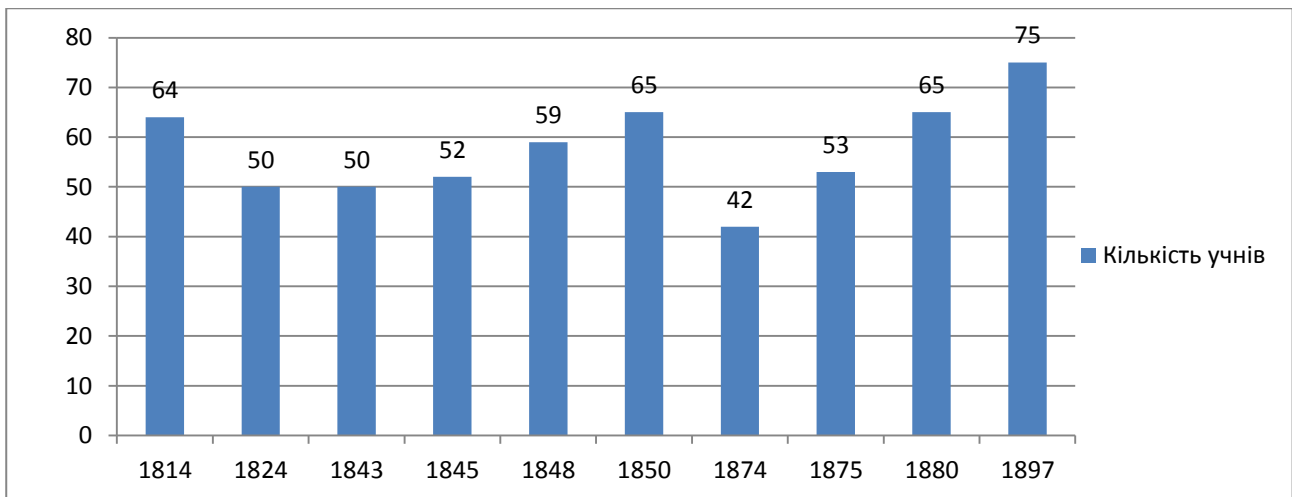

Рис. 1. Кількісний склад учнів Лебединського повітового училища (по роках)

Для вступу до повітового училища учням необхідно було подати такі документи: прохання від батьків, метричне свідоцтво про народження і довідку про щеплення від віспи. До першого класу зараховувалися діти 9,5–12 років за результатами вступних випробувань. До знань учнів ставилися такі вимоги: з Закону Божого – знання головних молитов з поясненням їх; з російської мови – швидке читання з поясненням прочитаного і письмо без грубих помилок; з арифметики – знання перших чотирьох дій із простими абстрактними числами.

Зміст навчальної діяльності повітових училищ був досить широким, у них надавалися ґрунтовні знання з різних галузей знань. Аналіз розкладу занять Лебединського повітового училища за 1812–1813 навчальний рік (табл. 2) показав, що в навчальному закладі основну увагу приділяли вивченню гуманітарних дисциплін та математики (арифметика і геометрія). Навчання проводилося з понеділка по суботу у дві зміни. Основне навантаження припадало на першу половину дня. Уроки, тривалість яких була одна година, розпочиналися о 9 годині ранку і закінчувалися о 17 годині. Учні мали обідню перерву з 12 години до 14 години.

Таблиця 2

Розклад занять у Лебединському повітовому училищі з 1 серпня 1812 року по 1 липня 1813 року [4, арк. 7]

Дні	Зранку, години: 9-а, 10-а, 11-а	Після обіду, години: 2-а, 3-я, 4-а
Понеділок	Загальна географія і початкові правила математичної географії	Закон Божий
	Розлогий катехізис	Обов'язки людини і громадянина
	Арифметика	Латинська мова
Вівторок	Російська історія	Чистописання
	Географія російської держави	Німецька мова
	Російська граматики і правопис	
Середа	Арифметика 1 і 2 частини	Малювальне мистецтво
	Геометрія	
Четвер	Загальна історія з географією	Загальна географія

	Стародавнього Світу	
	Священна історія	Чистописання
	Розлогий катехізис	
П'ятниця	Скорочення природничої історії, фізика	Загальна історія з географією Стародавнього Світу
	Граматики російської мови	Правописання
	Чистописання з граматичними вправами	
Субота	Арифметика 1 і 2 частини	Малювальне мистецтво
	Геометрія	

Пізніше перелік навчальних предметів збільшується. З дозволу попечителя Харківського освітнього округу у навчальні плани Лебединського повітового училища введено в післяобідній час викладання французької мови для всіх бажаючих. Навчальні дисципліни викладалися за книгами, схваленими Комітетом улаштування навчальних закладів.

З перших років діяльності Лебединського повітового училища педагоги особливого значення надавали високому рівню підготовки своїх вихованців. Учителі запроваджували в навчальний процес нові методи і форми навчання. У листі князя Долгорукова директору училищ Харківської губернії (9 листопада 1846 р.) засуджується зазубрювання навчального матеріалу, звертається увага на розвиток розумових здібностей учнів, врахування вікових особливостей дітей при викладанні навчальних предметів [3, арк. 29-29зв.].

На уроках малювання вчителі широко використовували метод А.Сапожникова, цінність якого полягала в тому, що він ґрунтується на малюванні з натури, при цьому це не просто копіювання натури, а аналіз форми. Цей метод навчав дітей мислити, аналізувати, розмірковувати.

Відповідно до розпорядження директора училищ Слободсько-Української губернії від 3 жовтня 1834 року у Лебединському повітовому училищі на уроках арифметики у 2 класі раз на тиждень застосовувався спосіб викладання на рахівницях за методом Скободського [4, арк. 50].

Одним із популярних на той час був метод взаємного навчання, сутність якого полягала в тому, що старші, найбільш успішні учні, керуючись вказівками вчителя, навчали слабших чи молодших товаришів. Позитивним у цьому методі було те, що він зменшував потребу у використанні книг, обходилися лише дидактичними посібниками у вигляді різноманітних таблиць, плакатів, карт, які виготовляли самі учні на уроці. Але цей метод не прижився, оскільки якість навчання була низькою, мислення дітей не розвивалося, навчання перетворювалося на механічне зазубрювання.

В училищі значна увага приділялася духовному та моральному вихованню учнів. На виконання розпорядження директора училищ Слободсько-Української губернії від 28 вересня 1812 р. у навчальному закладі кожного ранку перед початком занять, а також в неділю і святкові дні читалась одна глава з Нового Завіту, релігійні книги, звучав релігійний спів, що служило твердим і надійним підґрунтям для подальшого навчання і морального

виховання молоді [4, арк. 11-11зв.]. Учні обов'язково відвідували церкву, спостерігали за ходом релігійної служби, співали в церковному хорі.

Училищна рада проводила активні пошуки ефективних способів організації навчально-виховного процесу. Систематично проходили методичні бесіди для вчителів з метою обговорення педагогічних проблем, аналізувалися різноманітні думки щодо підвищення рівня знань дітей. З цією метою штатний смотритель Кузьменко пропонував наставникам щомісячно подавати на розгляд педагогічної ради училища небагатослівний, але повний аналіз своїх педагогічних дій за схемою: 1) який був використаний спосіб викладання і що особливого було помічено в цьому способі (методі); 2) що вивчено з учнями із навчального предмету (з думкою про виклад пройденого в підручниках); 3) хто з учнів і чому виявив слабкі успіхи (які засоби визнаються кращими для роботи з учнями і на якій основі); 4) хто саме з учнів і чим був заохочений чи покараний і який вплив має кожен із них – заохочення чи покарання; 5) які особливі риси характеру чи здібності помічені в якомусь із учнів; 6) власні помилки наставника [10, арк. 1–1зв.].

У Лебединському повітовому училищі, як і в усіх навчальних закладах царської Росії, панувала муштра, постійний нагляд за учнями, була розроблена ціла система покарань. Відповідно до рішення училищної ради (протокол №2 від 5 серпня 1857 р.) для кращого нагляду за виконанням учнями домашніх завдань і їх поведінкою за кожним учителем було закріплено по декілька дітей, яких наставник відвідував щотижня на квартирах. За результатами успіхів імена кращих учнів заносилися на червону дошку, а гіршим – оголошувалася догана чи заносилися їх імена на чорну дошку [9, арк. 1зв.-2зв.].

Училищна педагогічна рада значну увагу звертала на створення необхідної навчально-матеріальної бази. Учні разом з учителями збирали рослини і виготовляли гербарії, різні моделі, геометричні фігури, географічні карти тощо. За кошти, які пожертвував почесний смотритель на потреби училища, у 1862 році були передплачені такі періодичні видання і книги: журнал Міністерства народної освіти; журнали “Вестник”, “Русский педагогический вестник”, “Учитель”, “Русский вестник”, “Русское слово”, “Православное обозрение”, “Вокруг света” з додатком “Природа и земледелие”, газета “День”, яку видавав Александров, Енциклопедичний словник, твори історика Макалея, географічні нариси Грубе, оповідання з російської історії Щербальського тощо [7, арк. 51].

При училищі працювала публічна бібліотека, книжковий фонд якої постійно поповнювався новими надходженнями. На рис.2 подано кількість придбаних протягом року екземплярів книжок та сума грошей, витрачена на їх закупівлю.

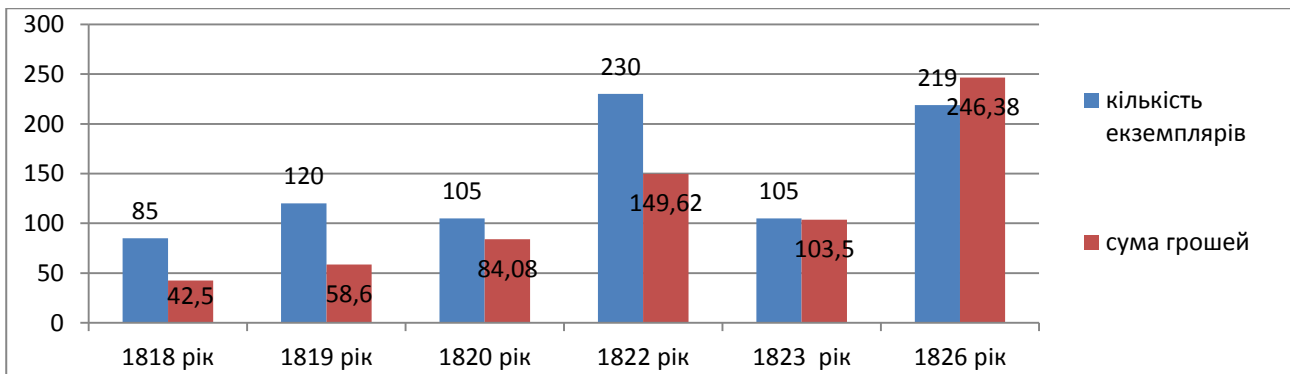

Рис. 2. Кількість придбаних екземплярів книжок та сума грошей, витрачена на їх закупівлю (по роках).

У звіті про діяльність та стан Лебединського повітового училища від 1 серпня 1840 року по 1 липня 1841 року зазначалося, що у фундаментальній бібліотеці училища нараховувалося 678 томів книг, в тому числі 627 томів російською мовою і 51 том – давньою класичною мовою. Крім того, у бібліотеці були такі засоби навчання: 4 глобуси, 12 географічних карт, 1 атлас, 62 естампи для малювання, 1 рахунок Свободського [8, арк. 7].

Навчальний рік в училищі закінчувався складанням іспитів, які відбувалися відповідно до Статуту учбових закладів (1804 р., 1828 р.), “Правил іспитів у повітових училищах та гімназіях”, запроваджених 1837 року у вигляді експерименту. До іспитів учителі заздалегідь готували питання, які використовували і на уроках. Іспити проходили в письмовій (розв’язання задач, написання простого твору, списування) та усній (декламування байки, віршів, відповідь на запитання, розповідь тощо) формах з таких предметів: Закон Божий, російська граматики, арифметика, геометрія, географія і історія. Екзаменування учнів відбувалося публічно, на ньому часто були присутні почесний смотритель, дворяни, чиновники і духовенство. Підсумкові річні оцінки виставлялися з чистописання, малювання, креслення.

Після закінчення екзаменів проходили урочистості, на яких учителі виступали з промовами, учні декламували уривки з вибраних творів Крилова. Випускникам вручалися свідоцтва про закінчення училища, похвальні листи, цінні книги тощо.

д) Висновки... Таким чином, навчально-виховний процес у Лебединському повітовому училищі здійснювався відповідно до нормативних документів органів влади царської Росії – Статуту учбових закладів (1804 р., 1828 р.), “Правил іспитів у повітових училищах та гімназіях” (1837 р.), розпоряджень директора училищ Слободсько-Української губернії та попечителя Харківського освітнього округу.

Педагогічний колектив училища у процесі навчання використовував різні методи і форми навчання (метод А.Сапожнікова, метод Скободського, метод взаємного навчання), проводив активні пошуки ефективних способів організації навчально-виховного процесу.

Навчання в училищі було різнопланове, учні вивчали до 17 предметів. На уроках дітей навчали мислити, аналізувати, самостійно вирішувати завдання та

поєднувати теоретичні знання з практикою. В учнів виховувалася висока духовність та моральні цінності.

Література

1. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення : Навчально-метод. посібник / Б.Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.
2. ДАСО. – Ф. 523, оп. 1, спр. 4: Укази царя Олександра I і Сенату – 55 арк.
3. ДАСО. – Ф. 523, оп. 1, спр. 6: Донесення візитатора училищ Слободсько-Української губернії професора Успенського про Лебединське повітове училище. – 41 арк.
4. ДАСО. – Ф. 523, оп. 1, спр. 17: Указ (копія) Олександра I про недопущення про громадської посади – 75 арк.
5. ДАСО. – Ф. 523, оп. 1, спр. 22: Відомість про стан Лебединського повітового училища. – 20 арк.
6. ДАСО. – Ф. 523, оп. 1, спр. 66: Заяви про звільнення від іспитів си про відрахування з училища учнів. – 50 арк.
7. ДАСО. – Ф. 523, оп. 1, спр. 93: Протоколи педагогічної ради училища. – 103 арк.
8. ДАСО. – Ф. 523, оп. 1, спр. 113: Звіт про стан Лебединського повітового училища, Недригайлівського і Михайлівського приходських училищ. – 190 арк.
9. ДАСО. – Ф. 523, оп. 1, спр. 152: Журнал педагогічних нарад Лебединського повітового училища про хід занять, про успіхи і поведінку учнів за 1857–1858 н.р. – 14 арк.
10. ДАСО. – Ф. 523, оп. 1, спр. 173: Обговорення на педагогічних нарадах методів викладання, пропозицій їх покращення, змін. – 15 арк.

Анотація

Стаття присвячена проблемі організації навчально-виховного процесу у Лебединському повітовому училищі Слободсько-Української (пізніше – Харківської) губернії XIX століття. Аналізується кадровий склад училища, рівень його підготовки до здійснення освітньої діяльності. Розглядається зміст навчання, особливості побудови навчального процесу та його навчально-матеріальне забезпечення. Описані різні методи і форми навчання (метод А. Сапожнікова, метод Скободського, метод взаємного навчання), які використовували вчителі на своїх уроках.

Аннотація

Рудь О.Н.

Организация учебно-воспитательного процесса в Лебединском уездном училище.

Статья посвящена проблеме организации учебно-воспитательного процесса в Лебединском уездном училище Слободской-Украинской (позже - Харьковской) губернии XIX века. Анализируется кадровый состав училища,

уровень его подготовки к осуществлению образовательной деятельности. Рассматривается содержание обучения, особенности построения учебного процесса и его учебно-материальное обеспечение. Описаны различные методы и формы обучения (метод А. Сапожникова, метод Скободського, метод взаимного обучения), которые использовали учителя на своих уроках.

Abstract

Rud, Olga

Organization of educational process in Liebedin County Secondary School

The article is devoted to the problem of organization of educational process in Lebedin county secondary school of Slobodska-Ukrainian (later – Kharkiv) province in the XIXth century. It is noted that the educational process in Lebedin county secondary school was carried out in accordance with the normative documents of authorities of tsarist Russia – the Statute of educational establishments (1804, 1828), ‘Rules of Examinations in county secondary schools and gymnasiums’ (1837), orders of director of county secondary schools of Slobodska-Ukrainian province and the trustee of Kharkiv Educational District.

The school staff and the level of its preparation to educational activities are analyzed.

The content of educational activity, which was rather wide, peculiarities of educational process and its educational and material support are considered. The county secondary school provided solid knowledge on various fields, but was focused on the study of humanitarian subjects and Mathematics. There was a public library in school whose book fund was constantly replenished with new receipts.

Various methods and forms of teaching students are described. A. Sapozhnikov’s method was widely used in Painting lessons, the value of which was that it was based on drawing from life. This was not just a copy of nature, but a form analysis. This method taught children to think, analyze and reflect.

According to the orders of director of county secondary schools of Slobodska-Ukrainian province at Arithmetic lessons in 2nd grade, once a week, Skobodsky method of teaching on abacus was used.

One of the most popular at that time was the method of mutual learning, the essence of which was that the older, most successful students, guided by the instructions of teacher, taught weak or younger students. The positive thing about this method was that it reduced the need for using books; they used only didactic aids in the form of various spreadsheets, posters, maps made by students at the lesson.

During the lessons children were taught to think, analyze, solve problems independently and combine theoretical knowledge with practice. Students were brought up with high spirituality and moral values.

Ключові слова: повітове училище, навчально-виховний процес, методи і форми навчання, навчально-матеріальне забезпечення, метод взаємного навчання, освітня діяльність.

Ключевые слова: уездное училище, учебно-воспитательный процесс, методы и формы обучения, учебно-материальное обеспечение, метод взаимного обучения, образовательная деятельность.

Key words: county secondary school, educational process, methods and forms of training, educational and material provision, the method of mutual learning, educational activity.